

УДК 342.7:336.14-055](100:477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.61>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ТА НАЦІОНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНО ОРІЄНТОВАНОГО БЮДЖЕТУВАННЯ

Фукс Н.А.,

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та міжнародного права,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
ORCID: 0000-0001-6644-5641*

Уложенко В.М.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та міжнародного права,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
ORCID: 0000-0003-1224-7791*

Фукс Н.А., Уложенко В.М. Міжнародно-правові та національно-правові аспекти гендерно орієнтованого бюджетування.

Гендер є відносно новим і складним поняттям, зміст якого з роками збагачується новими сенсами, що обумовлюється соціальним, політичним, економічним та культурним контекстами буття жінки і чоловіка. Реалізація гендеру як системи цінностей, норм та моделей поведінки жінки і чоловіка передбачає забезпечення в державі рівних прав і можливостей для обох статей завдяки провадженню гендерної політики. Ефективність реалізації відповідного напрямку державної політики обумовлюється наявністю механізму, дієвістю якого визначається належним законодавством, злагодженим публічним адмініструванням та достатніми фінансовими ресурсами.

У статті проаналізовано міжнародно-правові основи гендерно орієнтованого бюджетування. Принцип достатності фінансування гендерної політики, а також поняття «гендерно орієнтоване бюджетування» і «гендерно орієнтований бюджет» були запропоновані на четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок (м. Пекін, 04-15.09.1995 р.), на якій 189 держав-членів Організації Об'єднаних Націй, у тому числі й Україна, прийняли і підписали Пекінську декларацію та Платформу дій, зобов'язавшись просувати гендерну рівність за допомогою дієвої та ефективної державної політики та програм розвитку. Наразі досвід впровадження гендерно орієнтованих бюджетних ініціатив й використання гендерно орієнтованого підходу в управлінні публічними фінансами мають близько 100 держав, що вказує на широке розповсюдження практики надання бюджетної підтримки для реалізації заходів гендерної політики держави.

Науковий інтерес також становлять національно-правові засади гендерно орієнтованого бюджетування. Правове регулювання гендерної політики в Україні ґрунтується на давно сформованій законодавчій основі у складі Конституції України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР та Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 р. № 2866-IV. Проте застосування гендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі тривалий час гальмувалося через відсутність відповідних норм у профільному (бюджетному) законодавстві. Нещодавно прийнятий Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо актуалізації та удосконалення деяких положень» від 16.01.2025 р. № 4225-IX (чинний з 05.03.2025 р.) унормував урахування учасниками бюджетного процесу гендерних аспектів під час планування, виконання та звітування про виконання бюджетних програм. Водночас потребує вивчення питання адаптації гендерно орієнтованого бюджетування до умов воєнного стану та повоєнного відновлення України. Усе зазначене свідчить про актуальність та теоретико-практичне значення проведеного наукового дослідження.

Ключові слова: гендер, гендерна рівність, гендерна політика держави, гендерні інструменти, державний бюджет, місцеві бюджети, бюджетний процес, гендерно орієнтований підхід в бюджетному процесі, гендерно орієнтоване бюджетування, гендерно орієнтований бюджет, бюджетна програма.

Fuks N.A., Ulozhenko V.M. Gender-responsive budgeting: international legal and national legal aspects.

Gender, as a relatively new and complex concept, is enriched with new meanings over the years, which one is determined by the social, political, economic and cultural contexts of the existence of women and men. The implementation of Gender, as a system of values, norms and models of behavior of women and men, involves ensuring of equal rights and opportunities for both sexes in the state through the implementation of gender policy. The effectiveness of the implementation of the state policy is determined by the presence of the mechanism, the effectiveness of one is determined by appropriate legislation, public administration and financial resources.

The article analyzes the international legal basis of gender-responsive budgeting. The principle of adequacy of funding for gender policy and concepts of "gender-responsive budgeting"/"gender-responsive budget" were proposed at the Fourth World Conference on Women (Beijing, 1995, September 4-15). 189 United Nations Member States, including Ukraine, adopted and signed the Beijing Declaration and Platform for Action, committing to promote gender equality through effective and efficient state policies and development programs. Currently, about 100 states have experience in implementing gender-responsive budget initiatives and using a gender-responsive approach in public finance management, which indicates the widespread application practice of providing budget support for the implementation of state gender policy measures.

The national legal basis of gender-responsive budgeting are part of scientific interest. The legal regulation of gender policy in Ukraine is based on the established legislative framework in the Constitution of Ukraine, 28.06.1996 and the Law of Ukraine "On Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men", 08.09.2005 No. 2866-IV. However, the application of a gender-responsive approach in the budget process has been hampered for a long time due to the lack of relevant norms in the relevant (budgetary) legislation. The recently adopted Law of Ukraine "On Amendments to the Budget Code of Ukraine Regarding the Update and Improvement of Certain Provisions", 16.01.2025 No. 4225-IX (entry into force 05.03.2025) regulate the consideration of gender aspects by participants in the budget process during planning, implementation and reporting on the implementation of budget programs. At the same time, the issue of adapting gender-based budgeting to the conditions of martial law and post-war reconstruction of Ukraine requires studying. All of the above indicates the relevance, theoretical and practical significance of the conducted scientific research.

Key words: gender, gender equality, gender policy of state, gender tools, state budget, local budgets, budget process, gender-responsive approach in the budget process, gender-responsive budgeting, gender-responsive budget, budget program.

Постановка проблеми. Гендер є багатограним явищем, що означає соціальні характеристики та можливості, пов'язані з буттям жінкою або чоловіком, зі стосунками між жінками та чоловіками, дівчатами та хлопцями, а також із відносинами поміж жінками та відносинами поміж чоловіками [1, с. 30], обумовлює соціальну структуру сучасного суспільства та впливає на його розвиток. Згідно з п. с) ч. 1 ст. 3 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011 р., яка була ратифікована Україною відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» від 20.06.2022 р. № 2319-IX, під гендером слід розуміти соціально закріплені ролі, поведінку, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає належними для жінок і чоловіків.

Забезпечення гендерної рівності та недискримінації в українському суспільстві як одна з передумов досягнення соціальної справедливості, рівноправного і стабільного людського розвитку актуалізує застосування гендерно орієнтованого підходу, який передбачає використання найбільш ефективних і результативних засобів та практик для задоволення потреб жінок та чоловіків різних вікових і соціальних груп та реалізується через гендерну політику – послідовну систему заходів, що враховує інтереси, потреби жінок і чоловіків в усіх сферах життя, які законодавчо закріплені і мають бути реально забезпечені з метою досягнення гендерної рівності [2, с. 105], утвердження гендерної демократії та формування гендерної культури в суспільстві [3, с. 12]. При цьому під гендерною рівністю розуміємо рівні права, обов'язки та можливості жінок і чоловіків, дівчат і хлопців, що не означає їх однаковості, а свідчить про те, що права жінок і чоловіків, їх обов'язки та можливості не залежать від того, народилися вони жінкою чи чоловіком [4, с. 207].

У процесі формування та реалізації гендерної політики важливу роль відіграє комплексний підхід із використанням сукупності гендерних інструментів, основними серед яких є гендерний аналіз, гендерний аудит, підвищення гендерної обізнаності, гендерно орієнтоване бюджетування, навчання з гендерної рівності, гендерна оцінка, гендерно-правова експертиза нормативно-правових ак-

тів, оцінка ґендерного впливу, ґендерна статистика та показники, ґендерний моніторинг, ґендерне планування, закупівлі за ґендерними індикаторами, консультація із зацікавленими сторонами в ґендерних аспектах, трансформація інституції [4, с. 149].

ґендерно орієнтоване бюджетування є визначальним з-поміж названих взаємопов'язаних інструментів ґендерної політики, оскільки забезпечує урахування під час середньострокового бюджетного прогнозування/планування та розробки державного і місцевих бюджетів потреб у фінансуванні заходів, спрямованих на досягнення ґендерної рівності, що обґрунтовує актуальність наукової статті, присвяченої міжнародно-правовим та національно-правовим аспектам впровадження ґендерно орієнтованого підходу в бюджетний процес.

Метою дослідження є аналіз міжнародно-правових основ ґендерно орієнтованого бюджетування, становлення правового регулювання ґендерно орієнтованих державного та місцевих бюджетів в Україні, виявлення особливостей урахування ґендерних аспектів у бюджетному процесі в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови й обґрунтування пропозицій щодо удосконалення профільного (бюджетного) законодавства в частині забезпечення досягнення ґендерної рівності в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Питання ґендерно орієнтованого бюджетування мають міждисциплінарний характер й досліджуються фахівцями з економіки (Ватульов А.В., Городецька Т.Е., Клименко К.В., Коляда Т.А., Корнієнко Н.М., Остріщенко Ю.В., Таукешева Т.Д.), публічного управління та адміністрування (Биков Р.Ю., Голинська О.В., Кузнецов К.В., Лопушинський І.П., Намазова Ю.І., Яременко О.І.), права (Грицай І.О., Наливайко Л.Р., Устинова І.П.) та інших галузей знань.

Наукові праці зазначених авторів переважно присвячені сутнісним характеристикам понять «ґендерно орієнтований підхід в бюджетному процесі», «ґендерно орієнтоване бюджетування», «ґендерно орієнтований бюджет», інтеграції ґендерно орієнтованого підходу в систему управління публічними фінансами в Україні, особливостям ґендерно орієнтованого бюджетування на місцевому рівні, зарубіжному досвіду та перспективам впровадження ґендерно орієнтованого бюджетування в Україні. Водночас поза увагою залишаються питання міжнародно-правового та національно-правового регулювання ґендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі, які апіорі обумовлюють дієвість та ефективність поєднання ґендерної політики та управління публічними фінансами в Україні в сучасних економічних умовах.

Виклад основного матеріалу. Визначальною умовою досягнення ґендерної рівності є провадження комплексної та ефективної ґендерної політики, просування якої обумовлене ч. 3 ст. 1 Статуту Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) від 26.06.1945 р., згідно з якою держави-члени цієї глобальної міжнародної організації зобов'язуються здійснювати міжнародне співробітництво у заохоченні та розвитку поваги до прав та основних свобод людини незалежно від раси, статі, мови та релігії [5].

Міжнародно-правову основу формування державної ґендерної політики становлять Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 р., Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979 р., Європейська соціальна хартія від 03.05.1996 р., Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок від 06.10.1999 р., Пекінська декларація та Платформа дій, прийняті на четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок 15.09.1995 р., Європейська хартія рівності жінок і чоловіків у житті місцевих громад від 01.05.2006 р., Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011 р., Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» від 25.09.2015 р. № 70/1, Стратегія ґендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 рр. та інші міжнародні документи з прав людини.

Поняття «ґендерно орієнтоване бюджетування» і «ґендерно орієнтований бюджет» та принцип достатності фінансування ґендерної політики отримали широке поширення у світі завдяки Платформі дій, ухваленій на четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок (м. Пекін, 04-15.09.1995 р.) 189 державами-членами ООН, у тому числі й Україною. Так, у § 345 цього документа зазначено, що для повного та ефективного виконання Платформи дій, у тому числі зобов'язань, взятих на попередніх зустрічах на вищому рівні та конференціях ООН, необхідно враховувати ґендерну проблематику в бюджетних рішеннях щодо відповідних політик і програм, а також адекватно фінансувати спеціальні програми для забезпечення рівності між жінками і чоловіками. Водночас висловлюється твердження про ймовірну мобілізацію додаткових як державних, так і приватних фінансових ресурсів, у тому числі з абсолютно нових джерел фінансування [6, с. 128].

Головна відповідальність за досягнення стратегічних цілей Платформи дій згідно з § 346 покладається на уряди, їм доручається систематично розглядати питання про те, які вигоди отримують

жінки від видатків державного сектору, коригувати бюджети задля забезпечення рівного доступу до видатків державного сектору для посилення продуктивної здатності та задоволення соціальних потреб [6, с. 128]. Урядам також рекомендується сприяти участі неурядових організацій, приватного сектору та інших членів громадянського суспільства у виділенні ресурсів для здійснення Платформи дій (§ 350). До фінансування ґендерно орієнтованих заходів залучаються й регіональні банки розвитку, регіональні ділові асоціації, інші регіональні установи, а також міжнародні фінансові організації, якщо мова йде про найменш розвинені країни (§§ 351, 353, 354).

Таким чином, на четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок 1995 р. були сформовані міжнародно-правові основи ґендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі, що полягає у врахуванні ґендерних аспектів на усіх стадіях бюджетного процесу та висвітленні у відповідних бюджетних документах цілеспрямованості на забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків (ґендерної рівності) [4, с. 210] і, як наслідок, має наблизити суспільство до соціальної справедливості.

ґендерно орієнтоване бюджетування означає впровадження у бюджетний процес ґендерного мейнстримінгу [1, с. 54], під яким розуміють систематичне врахування відмінностей між умовами існування, становищем та потребами жінок і чоловіків у всіх політиках та діях [1, с. 44]. Це інструмент, який дає можливість реалізовувати державну політику гарантування рівних прав і можливостей жінок і чоловіків за рахунок бюджетних коштів [7, с. 8]. ґендерно орієнтоване бюджетування інтегрує ґендерні питання у бюджетний процес, що передбачає ґендерно орієнтовану оцінку бюджетів, включення ґендерної перспективи на всіх рівнях бюджетної системи і стадіях бюджетного процесу та переструктурування доходів та видатків з метою сприяння ґендерній рівності. Це технологія, яка може застосовуватися як на державному, регіональному або місцевому рівнях, так і в окремих сферах діяльності: зайнятість, освіта, наука, охорона здоров'я, пенсійне забезпечення, соціальний захист, менеджмент, екологія тощо [7, с. 14]. ґендерно орієнтоване бюджетування означає сукупність різних інструментів, механізмів та інститутів, об'єднаних спільною метою, – зробити ґендерно орієнтований підхід до управління одним із обов'язкових принципів національної політики та економіки [7, с. 8].

Інтеграція ґендерної складової у бюджетний процес та переструктурування доходів та видатків таким чином, щоб потреби жінок і чоловіків були відповідно представлені в статтях бюджету – це основні напрями реалізації ґендерно орієнтованого бюджетування, кінцевою метою якого є удосконалення бюджетного процесу шляхом застосування ґендерно орієнтованого підходу, що сприятиме реформуванню системи управління публічними фінансами, а змістом – прийняття та виконання бюджетів і програм, в яких враховуються реальні потреби жінок і чоловіків [8, с. 294]. Водночас зауважимо, що конкретні цілі ґендерно орієнтованих бюджетів відмінні в різних державах через особливості політичної і соціальної ситуації та інституційних механізмів, що покладені в основу впровадження ґендерно орієнтованого бюджетування. Разом з тим, можна визначити стратегічні цілі, які є основними для більшості ґендерно орієнтованих бюджетних ініціатив: (1) підвищити обізнаність і розуміння ґендерних питань і ґендерного впливу державних бюджетів і програм; (2) посилити відповідальність урядів за свою бюджетну політику та зобов'язання; (3) змінити і поліпшити державні бюджети і програми задля досягнення ґендерної рівності [7, с. 9-10].

ґендерно орієнтований бюджет не є окремим бюджетом для жінок і чоловіків. Ідея ґендерного орієнтованого підходу в бюджетному процесі полягає в тому, що доходи бюджетів формуються за рахунок жінок і чоловіків, тому й видатки бюджетів мають розподілятися між ними відповідно до їх конкретних потреб. Формування бюджетів з урахуванням ґендерних особливостей сприятиме реалізації принципів прозорості, ефективності, справедливості і неупередженості – послуги отримують усі соціальні та ґендерні групи. Це особливо актуально для місцевих бюджетів, за рахунок яких вирішується більшість питань на рівні адміністративно-територіальної одиниць. Саме місцеві бюджети напряму пов'язані з інтересами і потребами місцевих громад й мають бути спрямованими на задоволення потреб жінок і чоловіків та подолання проблем, що існують в територіальних громадах [9, с. 52].

Перша спроба створення ґендерно орієнтованого бюджету датується 1984 р. й була здійснена в Австралії. У 1990-2000 рр. подібні розробки з'явилися у США, Канаді, Великобританії, Філіппінах, Танзанії, Південній Африці, Литві, Польщі, Швеції, Грузії, Киргизстані та в інших державах [10, с. 337]. Нині ґендерно орієнтоване бюджетування визнаний у світі механізм управління публічними фінансами, що передбачає прозорий та справедливий розподіл бюджетних ресурсів задля забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, тобто ґендерної рівності. Вже близько 100 держав світу на різних континентах [3, с. 4] мають досвід впровадження ґендерно орієнтованих бюджетних ініціатив, застосовують ґендерно орієнтований підхід в управлінні публічними фінансами. Це поняття також широко використовують міжнародні організації, зокрема, Міжнародний

валютний фонд, на офіційному сайті якого зазначається, що ґендерно орієнтоване бюджетування – це підхід до складання бюджету, що використовує фінансову політику та управління для сприяння ґендерній рівності, а також розвитку дівчат і жінок [11].

В Європейському Союзі (далі – ЄС) концепція ґендерно орієнтованого бюджетування з'явилася наприкінці 1990-х – початку 2000-х рр. й поступово еволюціонувала. В березні 2020 р. Європейська Комісія ухвалила Стратегію ґендерної рівності на 2020-2025 рр. для досягнення значного прогресу у цій сфері до 2025 р., що передбачала впровадження методології ґендерно орієнтованого бюджетування з 2021 р. [12]. Наразі ґендерний мейнстримінг вбудований в основні політики та програми фінансування ЄС, що покликане сприяти рівному доступу до ресурсів, економічній участі та соціальному захисту, особливо для жінок та недостатньо представлених груп. На період після 2025 р. Головою Європейської Комісії оголошено про нову стратегію ґендерної рівності, яка є частиною політичних настанов для Європейської Комісії на 2024-2029 рр., спирається на досягнутий прогрес й відповідатиме на нові виклики, залишаючи за ґендерною рівністю статус рушійної сили щодо майбутніх політичних та бюджетних рішень ЄС [13].

В Україні активне вивчення ґендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі розпочалося із реалізацією системних реформ, спрямованих на європейську та євроатлантичну інтеграцію. Однак базові законодавчі засади забезпечення ґендерної рівності були сформовані ще у середині 90-х рр. минулого століття. Так, у ст. 24 Конституції України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР проголошено, що держава гарантує забезпечення рівності прав жінки і чоловіка, зокрема, шляхом надання жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї.

Наведені конституційні норми згодом були деталізовані в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 р. № 2866-IV, метою якого є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства, тобто реалізація принципів ґендерної рівності шляхом формування правових засад рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією та законами України. Відповідно до ст. 1 названого вище Закону під ґендерною рівністю слід розуміти рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства. З-поміж інших нормативно-правових актів варто згадати Закони України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 р. № 5207-VI, «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229-VIII, «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» від 20.06.2022 р. № 2319-IX.

ґендерна політика держави або державна політика щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків спрямована на: (1) утвердження ґендерної рівності; (2) недопущення дискримінації за ознакою статі; (3) застосування позитивних дій; (4) запобігання та протидію насильству за ознакою статі, у тому числі всім проявам насильства стосовно жінок; (5) забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень; (6) забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків; (7) підтримку сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства; (8) виховання і пропаганду серед населення України культури ґендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері; (9) захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі (ст. 3 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 р.).

Наразі формування та реалізацію ґендерної політики в Україні забезпечує низка програмних (стратегічних) документів, затверджених відповідними підзаконними нормативно-правовими актами, серед яких укази Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30.09.2019 р. № 722/2019, «Про Національну стратегію у сфері прав людини» від 24.03.2021 р. № 119/2021, «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку» від 02.06.2021 р. № 225/2021, розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» від 14.04.2021 р. № 366-р, «Про схвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022-2024 роки» від 12.08.2022 р. № 752-р, «Про схвалення Стратегії впровадження ґендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження операційного плану заходів на 2022-2024 роки з її реалізації» від 20.12.2022 р. № 1163-р, «Про схвалення Національної стратегії подолання ґендерного розриву в оплаті праці на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2023-2025 роки» від

15.09.2023 р. № 815-р, «Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми «Молодь України: покоління стійкості – 2030» від 11.08.2025 р. № 840-р, «Деякі питання реалізації Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року» від 02.05.2025 р. № 439-р та ін.

Перші ґендерно орієнтовані бюджетні ініціативи в Україні були сформульовані лише у 2003 р. [10, с. 337] завдяки діяльності громадських організацій, проте для впровадження ґендерно орієнтованого бюджетування на державному рівні знадобилося понад двадцять років. 21.11.2006 р. відбулися парламентські слухання на тему: «Сучасний стан та актуальні завдання у сфері попередження ґендерного насильства» (Рекомендації парламентських слухань, затверджені постановою Верховної Ради України від 22.03.2007 р. № 817-V) та на тему: «Рівні права та рівні можливості в Україні: реалії та перспективи» (Рекомендації парламентських слухань, затверджені постановою Верховної Ради України від 27.06.2007 р. № 1241-V).

Так, у Рекомендаціях парламентських слухань «Сучасний стан та актуальні завдання у сфері попередження ґендерного насильства» Кабінету Міністрів України було рекомендовано під час розробки проєктів законів про Державний бюджет України на 2008 рік та наступні роки передбачати фінансування програм, спрямованих на попередження ґендерного насильства, а в Рекомендаціях парламентських слухань «Рівні права та рівні можливості в Україні: реалії та перспективи» актуалізована потреба ґендерного аналізу Державного бюджету України, що дозволить виявити та попередити ті підходи, які поляризують відмінності між статями та ведуть до ґендерного дисбалансу і дискримінації, а також, як і в попередньому документі, рекомендовано Кабінету Міністрів України під час розробки проєктів законів про Державний бюджет України на 2008 рік та на наступні роки в установленому порядку передбачати виділення коштів на фінансування заходів щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Питання, пов'язані із формуванням державної ґендерної політики, набули актуальності у зв'язку з укладенням Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014 р. (ратифікована Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII), згідно з якою між Сторонами передбачено співробітництво, зокрема, із забезпечення ґендерної рівності та рівних можливостей для чоловіків та жінок у сфері зайнятості, освіти та навчання, економічної та соціальної діяльності, а також у процесі прийняття рішень (ст. 419, п. І) ч. 1 ст. 420).

Відтоді в Україні активізувався розвиток ґендерно орієнтованого бюджетування. Упродовж 12.11.2013 р. – 31.12.2018 р. Міністерство фінансів України реалізовувало проєкт міжнародної технічної допомоги «Ґендерне бюджетування в Україні» за участі Шведського агентства міжнародного розвитку та співпраці [14]. У 2017 р. ґендерно орієнтоване бюджетування вперше було включено до Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки (розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.02.2017 р. № 142-р), у § 2 «Програмно-цільовий метод» Розділу III «Підвищення ефективності розподілу ресурсів на рівні формування державної політики» якої зазначається, що інтеграція ґендерно орієнтованого підходу в бюджетний процес забезпечить підвищення ефективності та якості наданих державних послуг з урахуванням потреб соціальних груп, у тому числі за ґендерною ознакою, дозволить посилити підзвітність розпорядників бюджетних коштів та прозорість бюджету.

Проєкт міжнародної технічної допомоги «Ґендерне бюджетування в Україні», кінцева мета якого – удосконалення бюджетного процесу шляхом імплементації до нього ґендерно орієнтованого підходу, що загалом сприятиме реформуванню національної системи управління публічними фінансами, відбувся завдяки проходженню наступних етапів: (1) початкова робота щодо впровадження ґендерно орієнтованого бюджетування в пілотних галузевих міністерствах, обласних та міських державних адміністраціях (2014-2015 рр.); (2) здійснення пілотної роботи з ґендерно орієнтованого бюджетування та апробація її результатів (2016 р.); (3) урахування ґендерно орієнтованого аспекту в бюджетному процесі на державному та місцевому рівнях (2017 р.); (4) застосування ґендерно орієнтованого бюджетування в Україні (2018 р.) [15].

На виконання Плану заходів з реалізації Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки (розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 р. № 415-р) наказом Міністерства фінансів України від 02.01.2019 р. № 1 було затверджено Методичні рекомендації щодо впровадження та застосування ґендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі. Цей документ можуть використовувати головні розпорядники бюджетних коштів та інші учасники бюджетного процесу для врахування ґендерних аспектів (тобто специфічних соціальних, культурних, економічних, політичних та інших характеристик умов життя та потреб жінок і чоловіків) у процесі планування, виконання та звітування про виконання бюджетних програм. Таким чином, станом на початок 2019 р. ґендерно орієнтований підхід в бюджетно-

му процесі був зафіксований в профільному (бюджетному) законодавстві на рівні підзаконного нормативно-правового акту у статусі рекомендаційних норм, що видається достатнім для процесу його впровадження, проте замало для подальшого застосування. Зауважимо, що саме Методичні рекомендації щодо впровадження та застосування ґендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі наразі містять дефініції базових понять: «ґендерні аспекти», «ґендерно орієнтований підхід в бюджетному процесі», «ґендерно чутлива бюджетна програма», «ґендерно нейтральна бюджетна програма».

Для подальшої реалізації ґендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі в Україні важливе значення має постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 09.10.2020 р. № 930, якою затверджено Типове положення про відповідальний підрозділ з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (п. п. 4 п. 5 передбачено, що одним із завдань відповідального підрозділу є надання іншим структурним підрозділам органу влади необхідної методично-консультативної допомоги щодо застосування ґендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі) та Типове положення про радника з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі (згідно з п. п. 4 п. 5 раднику доручено вносити пропозиції щодо здійснення видатків із застосуванням результатів ґендерного аналізу та ґендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі).

Як зазначається в Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки (розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1805-р), Міністерство фінансів України разом із Шведським агентством міжнародного розвитку та співпраці упродовж 2014-2020 рр. реалізували найбільший у світі проєкт із впровадження ґендерно орієнтованого підходу в бюджетний процес на державному та місцевому рівнях. Завдяки цьому в 2020 р. 43 бюджетні програми головних розпорядників коштів державного бюджету та 1075 паспортів бюджетних програм місцевих бюджетів враховували ґендерний аспект, що дозволило поєднати фінансовий та соціальний виміри бюджетування. На плановий період (2022-2025 рр.) у згаданому документі передбачено приділити значну увагу подальшому практичному застосуванню ґендерно орієнтованого підходу у бюджетному процесі на державному та місцевому рівнях для забезпечення врахування потреб соціальних груп, у тому числі за ґендерною ознакою, зокрема, посилити підзвітність головних розпорядників бюджетних коштів та підвищити прозорість бюджетів за цими напрямками.

Однак варто зауважити, що Стратегію реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки Кабінет Міністрів України затвердив 29.12.2021 р., незадовго до повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України (24.02.2022 р.), що позначилося на дотриманні термінів виконання плану заходів з її реалізації. Водночас схвалена раніше Бюджетна декларація на 2022-2024 роки (постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2021 р. № 548) як акт профільного (бюджетного) законодавства, що визначає засади бюджетної політики і показники державного бюджету на середньостроковий період та є основою для складання проєкту Державного бюджету України та прогнозів місцевих бюджетів (ч. 1 ст. 33 Бюджетного кодексу України від 08.07.2010 р. № 2456-VI), не містила положень щодо перспектив ґендерно орієнтованого бюджетування на відповідний середньостроковий трирічний період.

Активізація держави у площині формування та реалізації ґендерної політики, яка спостерігалася надалі, обумовлена набуттям Україною 23.06.2022 р. статусу кандидата на членство в ЄС. Зокрема, було схвалено Державну стратегію забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.08.2022 р. № 752-р, зміни від 02.05.2025 р. № 439-р), в якій проголошено, що збереження досягнень державної політики у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а також інтеграція ґендерного підходу в усі стратегії, програми розвитку, застосування ґендерно орієнтованого підходу у бюджетному процесі на державному та місцевому рівнях створюватиме умови для стійкості України, її відновлення та подальшого розвитку.

Проте в наступній Бюджетній декларації на 2025-2027 роки (постанова Кабінету Міністрів України від 28.06.2024 р. № 751) питання ґендерно орієнтованого бюджетування не знайшли відображення через відсутність відповідних норм в чинному Бюджетному кодексі України 2010 р., що актуалізувало необхідність внесення змін і доповнень до даного нормативно-правового акта. 25.11.2024 р. у Верховній Раді України було зареєстровано урядовий проєкт Закону про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо актуалізації та удосконалення деяких положень (реєстр. № 12245), яким у тому числі запропоновані зміни, спрямовані на унормування застосування ґендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі, що має надати головним розпорядникам бюджетних коштів та іншим учасникам бюджетного процесу можливість враху-

вати ґендерні аспекти у процесі планування, виконання та звітування про виконання бюджетних програм [16, с. 3].

Законодавче закріплення ґендерно орієнтоване бюджетування отримало із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо актуалізації та удосконалення деяких положень» від 16.01.2025 р. № 4225-IX (набрав чинності з 05.03.2025 р.), згідно з яким: (1) внесено зміни до дефініції поняття «програмно-цільовий метод у бюджетному процесі» (п. 42 ч. 1 ст. 2); (2) оновлено визначення змісту принципу ефективності та результативності (п. 6 ч. 1 ст. 7); (3) включено ґендерні аспекти до результативних показників бюджетної програми, які використовуються під час оцінки її ефективності за напрямками використання бюджетних коштів (ч. 5 ст. 20); (4) сформульовано доповнення (ч. 10) до ст. 20 щодо інтегрування ґендерно орієнтованого підходу до програмно-цільового методу у бюджетному процесі.

Проте ані суб'єкт права законодавчої ініціативи (Кабінет Міністрів України), ані Комітет Верховної Ради України з питань бюджету чи народні депутати не висловили пропозицій щодо включення до ст. 2 Бюджетного кодексу України 2010 р. раніше визначеного у Методичних рекомендаціях щодо впровадження та застосування ґендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі, підготовлених Міністерством фінансів України у 2019 р., понятійного апарату стосовно ґендерно орієнтованого бюджетування («ґендерно орієнтований підхід в бюджетному процесі», «ґендерно чутлива бюджетна програма», «ґендерно нейтральна бюджетна програма»).

З появою в Бюджетному кодексі України 2010 р. норм, які передбачають урахування питань забезпечення ґендерної рівності у бюджетуванні, стало можливим відображення ґендерного аспекту в Бюджетній декларації на 2026-2028 роки (постанова Кабінету Міністрів України від 27.06.2025 р. № 774), в якій до наскрізних стратегічних цілей публічних інвестицій на 2026-2028 роки віднесені енергоефективність, реагування на зміни клімату, ґендерна рівність та безбар'єрність, реалізація яких передбачає раціональне використання енергоресурсів, впровадження енергоефективних технологій, адаптацію інфраструктури до нових викликів та захисту навколишнього природного середовища, врахування принципів рівності, безбар'єрності, доступності для всіх категорій населення, включаючи осіб з інвалідністю, осіб з різними функціональними порушеннями, а також людей похилого віку незалежно від їх статі та соціального статусу.

Привертає увагу віднесення питань, пов'язаних із забезпеченням ґендерної рівності та безбар'єрності, до трійки стратегічних цілей публічних інвестицій на 2026-2028 роки поряд із енергоефективністю та реагування на зміни клімату. У цьому контексті доречно навести думку Мельник Т. М. та Кобелянської Л. С., що формування бюджету, орієнтованого на ґендер, є визнанням того, що державний бюджет має суттєві фінансові ресурси [17, с. 48], що вказує на необхідність забезпечення суттєвого фінансування заходів ґендерної політики. Так, у § 348 Платформи дій, затвердженої на четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок, передбачено, що уряди повинні прагнути забезпечити достатні та постійні ресурси для створення національних механізмів з покращення становища жінок, де вони ще не існують або функціонують не на постійній основі, а в § 349 їм пропонується скоротити, де це доречно, надмірні військові витрати та інвестиції на виробництво та придбання озброєнь відповідно до вимог національної безпеки, що не відповідає українським реаліям під час воєнного стану в умовах дефіциту як публічних доходів, так і коштів суб'єктів господарювання.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати наступні висновки та рекомендації: (1) наразі в Україні створена достатня правова основа для розвитку ґендерно орієнтованого підходу у бюджетному процесі; (2) ґендерно орієнтоване бюджетування є інструментом, реалізації якого залежить від узгодження ґендерної та бюджетної політик держави; (3) ефективність та результативність заходів ґендерної політики держави обумовлюється достатністю публічних, насамперед, державних фінансових ресурсів; (4) зміни, внесені Законом України від 16.01.2025 р. № 4225-IX до Бюджетного кодексу України 2010 р. в частині врахування ґендерних аспектів в бюджетному процесі, обумовлюють необхідність включення до ст. 2 кодексу норм-дефініцій «ґендерно орієнтований підхід у бюджетному процесі», «ґендерно чутлива бюджетна програма», «ґендерно нейтральна бюджетна програма».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Глосарій і тезаурус Європейського інституту з ґендерної рівності / Ред. кол. М. Бабак, О. Давліканова, М. Дмитрієва, М. Козир, Л. Компанцева, К. Левченко, М. Скорик, О. Суслова; оновл. вид. Київ: «Вістка», 2021. 170 с.
2. Табанова А.І. Теоретичні засади визначення поняття ґендерної політики. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка*. 2017. Вип. 2 (50). С. 101–106.
3. Застосування ґендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі: навч. посіб. / М. Колодій, О. Кисельова, Н. Рябушенко, О. Цопа. Київ: Віваріо, 2020. 132 с.

4. Путівник ґендерної інтеграції у Збройних Силах України / Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ); Уклад.: Арнаутова В., Лукічов В., Нікітюк Т., 2020. 232 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/4/8/4790440.pdf>.
5. United Nations Charter / United Nations. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-1> (дата звернення: 20.08.2025).
6. Report of the Fourth World Conference on Women (Beijing, 4-15 September 1995) / United Nations. New York, 1996. 218 p.
7. Ґендерно-орієнтоване бюджетування в Україні: теорія і практика: метод. посіб. Київ: ФОП Клименко, 2016. 92 с.
8. Грицай І.О. Механізм забезпечення принципу ґендерної рівності: теорія та практика: монографія. Київ: «Хай-Тек Прес», 2018. 560 с.
9. Ґендерно чутливі інструменти у реформуванні місцевого самоврядування в Україні: посібник для жіночих організацій із розробки програм та стратегій розвитку місцевих громад. Полтава, 2016. 70 с.
10. Посібник для керівників державної служби / [Ю. Лихач (кер. авт. колективу), М. Канавець, Р. Попов, А. Малюга, Н. Шамрай, С. Гербеда, А. Мацокін, Н. Чермошенцева, С. Селіванов, Н. Щербак, В. Дівак, Г. Третяченко, Ю. Єрченко, М. Постоловська, О. Бутенко, Л. Михайлик; за заг. ред. Н. Алюшиної]. Київ: ТОВ «ВІСТКА». 422 с.
11. 1. Gender Budgeting and 2. Gender Equality Indices / International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/external/datamapper/datasets/GD>.
12. European Union gender budgeting – state of play 2024 / European Parliament. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/767348/IPOL_BRI\(2024\)767348_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/767348/IPOL_BRI(2024)767348_EN.pdf).
13. Gender equality mainstreaming / European Commission. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/eu-budget/performance-and-reporting/horizontal-priorities/gender-equality-mainstreaming_en.
14. Список та основні відомості щодо проєктів міжнародної технічної допомоги, що виконуються в Міністерстві фінансів України / Міністерство фінансів України. 2016. 23 травня. URL: <https://mof.gov.ua/uk/news/spisok-ta-osnovni-vidomosti-schodo-proektiv-mizhnarodnoi-tehnichnoi-dopomogi-scho-vikonujutsja-v-ministerstvi-finansiv-ukraini>.
15. Проєкт «Ґендерне бюджетування в Україні», що фінансується Шведською агенцією Sida та у співпраці з Міністерством фінансів України / Міністерство фінансів України. 2014. 12 грудня. URL: <https://mof.gov.ua/uk/news/proekt-%D2%91enderne-bjudzhetuvannja-v-ukraini-scho-finansu%D1%94tsja-shvedskoju-agenci%D1%94ju--sida-ta--u-spivpraci-z-ministerstvom-finansiv-ukraini>.
16. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо актуалізації та удосконалення деяких положень» від 25.11.2024 р. (реєстр. № 12245) / Верховна Рада України; Законопроєкти. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=12245&conv=9>.
17. Мельник Т., Кобелянська Л. Ґендер у термінах, правових актах і практиці перетворень: словник-довідник. Київ: Логос, 2020. 239 с.